

NEĮGYVENDINTI ARCHITEKTŪRINIAI PROJEKTAI LIETUVOJE:
ISTORINĖ RAIDA

Indrė Gudelytė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
El. paštas igudelyte@gmail.com

Santrauka. Neįgyvendinti projektai – tai pastatų projektai, atlikti pagal konkrečią projektavimo užduotį ir skirti realizuoti konkrečioje vietoje (sklype), tačiau dėl tam tikrų priežasčių ir aplinkybių neįgavę realaus statinio pavidalo. Iki šiol ši tema literatūros šaltiniuose nagrinėta epizodiškai. Straipsnyje kalbama apie nerealizuotų darbų istorinę raidą, meninę vertę, jų vaidmenį įvairių laikotarpių Lietuvos architektūroje. Viena iš skyrių trumpai apžvelgiamas nerealizuotų projektų aktualumas ir raida nuo carinės Rusijos okupacijos (1795) iki Nepriklausomybės atgavimo metų (1990). Nuodugniau analizuojama sovietinio laikotarpio (1940–1990) vadinamoji mirusi architektūra. Tyrinėjant tai, kas nerealizuota, tenka atkreipti dėmesį ir į tai, kas buvo įgyvendinta: kokios architektūrinės srovės, mados, stiliai, tendencijos vyravo tam tikru periodu ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje.

Reikšminiai žodžiai: neįgyvendintas projektas, nerealizuota architektūra, istorinė raida, carizmo laikotarpis, tarpukaris, Sovietų Sąjunga, klasicizmas, istorizmas, modernas, modernizmas.

Įvadas

Jau praeitame amžiuje suvokta, kad visa architektūros istorija susideda iš dviejų polių: pastatytų ir nepastatytų objektų. Iki šiol atlikta nedaug apibendrinančių studijų apie nerealizuotus projektus, juolab, nenagrinėta jų istorinė raida. Informacija yra išskaidyta atskirų architektų biografijų, tam tikro regiono, periodo ar architektūros stiliaus istorijos puslapiuose. Egzistuoja ir įvairių serijinių publikacijų su eskizų, projektų, konkursų ir studentų darbų analizėmis. Vienas iš pirmųjų knygos tipo darbų buvo išleistas Berlyne 1925 m. – J. Ponten, „Architektur, die nicht gebaut wurde“ („Nepastatyta architektūra“ – aut. vert.) (Sky, Stone 1976). Tai – neįgyvendintų visų laikų projektų iliustracijos ir labai nedidelė dalis teksto. Iš XX a. pastatų daugiausia analizuota Vokietijos nerealizuota architektūra. Bene paskutinis didesnis XXI a. tokio paties žanro leidinys, pasirodęs 2009 m., – W. Jones, „Unbuilt Masterworks of the 21st Century“ – ne ką skiriasi pagal sandarą nuo pirmtako, išskyrus tai, kad albume sudėti ir tipologizuoti kai kurie XX a. pasaulio architektų neįgyvendinti darbai.

Vien tai, kad neįgyvendinti projektai nagrinėjami kaip atskira architektūros istorijos tema, suteikia darbui vertės, kadangi iki šiol šis klausimas Lietuvoje buvo keliamas tik fragmentiškai, aprašant ar nagrinėjant atskirus skirtingų laikotarpių pastatų projektus, nepateikiant daugiau apibendrinimų ar išvadų.

Straipsnyje išsamiau nagrinėjamas laikotarpis nuo 1940¹ iki 1990 m., viename iš skyrių labiau apibendrintai apžvelgiant neįgyvendintų projektų raidos tendencijas nuo 1795 iki 1940 m. apskritai.

Lietuvos architektūros situacija vertinama gretinant ją su kitų regionų europietiškosios architektūros tradicijos to paties laikotarpio architektūros situacija.

Analizuojant nerealizuotą dalyką tenka atkreipti dėmesį ir į tai, kas buvo įgyvendinta: kokios architektūros srovės, mados, stiliai, tendencijos vyravo kiekvienu apibrėžtu periodu.

Atliekant tiriamąjį darbą remtasi profesinėje spaudoje publikuotomis neįgyvendintų projektų analizėmis, gilintasi į Lietuvos (ir pasaulio) architektūros ir šalies istorijos tendencijas, iš kurių gali būti daromos tam tikros loginės išvados. Tačiau nesama tokios literatūros ar kito šaltinio, kuriame būtų apibendrinta apibrėžto laikotarpio neįgyvendintos architektūros raida Lietuvoje, ir be papildomų tyrimų tai padaryti būtų nekompetentinga. Todėl siekiant atlikti nuodugnesnę nerealizuotų projektų istorinės raidos analizę ir apibendrinimus reikalingi nuoseklesni ir išsamesni moksliniai tyrimai.

¹ Nors *de facto* sovietinės okupacijos buvo dvi – nuo 1940 m. iki 1941 m. ir nuo 1944 m. iki 1990 m. – patogumo dėlei, straipsnyje Sovietų Rusijos okupacinis periodas įvardijamas vienu periodu, t. y. nuo 1940 m. iki 1990 m.

Taigi, straipsnio tikslas – išnagrinėti neįgyvendintų projektų raidą Lietuvoje 1795–1990 laikotarpio kontekste ir atskleisti šių projektų vaidmenį Lietuvos architektūros menui.

Neįgyvendintų projektų raidos apžvalga: 1795–1940 m.

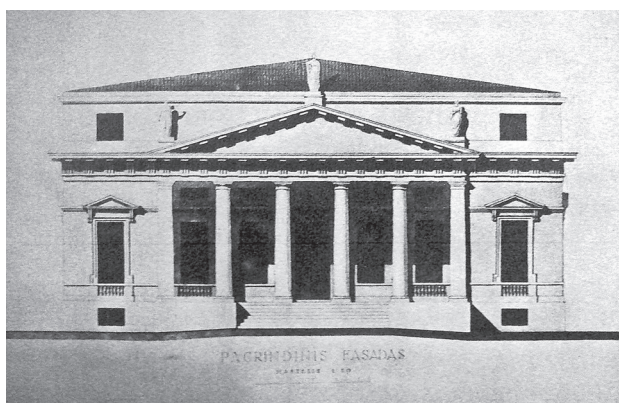
XIX a. pradžios industrinės revoliucijos virsmas padarė didelę įtaką tolesnei architektūros raidai – išaušo visuomeninių pastatų (bankų, rotušių, ligoninių, teatrų ir pan.) era, architektūra ėmė priklausyti visiems socialiniams sluoksniams, o ne tik valdžios atstovams. Dėl pomėgio kurti didelio mastelio puošybos elementų gausius projektus, architektūriniai užmojai būdavo neįgyvendinami atsiradus lėšų trūkumui.

XIX ir XX amžių sandūroje pasaulis išgyveno ne vieną architektūros istorijai svarbų faktą (gelžbetonio išradimas, patentuotas J. Monier 1867 m., buvo vienas svarbiausių). Laikotarpis yra paženklintas ir naujų iki tol nepraktikuotų stilių užgimimu – XX a. pirmaisiais metais įsiveržė modernas, netrukus paplito ir modernizmas. Dėl politinės situacijos ir izoliuotumo Lietuva į visus pasaulinius pokyčius reagavo vėluodama net keliais dešimtmečiais.

Apie šio laikotarpio nerealizuotus projektus informacijos galima rasti studijuojant atskirų architektų, tokių kaip T. Jefferson, Ch. Garnier, K. Friedrich Schinkel, P. F. Henri Labrouste, L. H. Sullivan, J. Ruskin, ir kitų autoritetų profesines biografijas. Apskritai XIX a. tapo populiariu leisti nedidelės apimties leidinius su neįgyvendintais darbais, ypač urbanistinėmis projektais. XX a. tokią funkciją atliko specializuoti žurnalai (Sky, Stone 1976).

Carizmo laikotarpio architektūrą Lietuvoje linkstama skirti į šias stilistines grupes: vėlyvasis klasicizmas (1795–1860 m.), romantizmas (1820–1860 m.), istorizmas² (1860–1900 m.), modernas (1900–1920). Šiuo atveju kalbama ne apie konkrečius stilius, bet apie laikotarpius, kuriems būdinga tam tikros meno krypties išryškėjimas (Lukšionytė-Tolvaišienė 2000b). Toks klasifikavimas, žinoma, yra santykinis, kadangi vienas stilius pereinavo į kitą laipsniškai, o kurį laiką vienu metu egzistavo ir keli stiliai.

Kaip *klasicizmo* Lietuvoje skleidėjai, paminėtini L. Gucevičius, K. Podčasinskis, M. A. Šulcas. Didžioji dalis iškilių architektų darbų buvo realizuota, kai kurie jų – tik po autoriaus mirties. Tarp neįgyvendintų – L. Gucevičiaus „Nežinomų rūmų“ projektas (kūrybos data

1 pav. Nežinomų rūmų pagrindinis fasadas (arch. L. Stučka-Gucevičius)
Fig. 1. The main facade of unknown palace, arch L. Stučka-Gucevičius

ir numatyta statybos vieta nežinomi) (E. Budreika 1954) (1 pav.), K. Podčasinskio Padolės Kamenecko apskrities (Ukrainoje) mokykla ir mokytojų bendrabutis (Čeburlėnas, Jankevičienė 1994).

Naujosios Lietuvos architektūros ištakos prasidėjo XIX amžiuje, kai po anticarinio sukilimo 1832 m. buvo uždarytas Vilniaus universitetas ir nutrūko architektūros katedros veikla. Patekusi į carinės Rusijos sudėtį, Lietuva buvo laikoma jos provincija. Čia buvo siunčiami dirbti antraeiliai architektai, kurie stengėsi į jaukius Lietuvos miestus pernešti Rusijos miestų tradicijas (Baužienė 1998). Šiuo periodu užgimusio *romantizmo* kūrėjais laikomi: T. Tišeckis, K. Gregotovičius, F. Rimgaila. Analizuojant šaltinius galima daryti prielaidą, kad didžioji dauguma žymesnių šių architektų darbų buvo įgyvendinta. Pastarasis faktas susijęs su tuo, kad visi trys architektai ėjo aukštas pareigas ir atitiko caro administracijos interesus. Iki 1840 m., kurie laikomi romantizmo epochos pabaiga, buvo atliekama daug rekonstravimo, pritaikymo darbų projektų. Tačiau, ko gero, labiausiai šią kryptį išreiškė liaudiškos tradicijos inspiruoti projektai – bažnyčios, koplyčios, pagalbiniai dvarų pastatai, turėję lauko akmens mūro fasadus.

Iš neįgyvendintų šio istorinio etapo projektų paminėtinas K. F. Schinkel – garsaus vokiečių architekto – darbas, skirtas Verkių dvaro rekonstrukcijai. Taip pat 1856 m. T. Tišeckio suprojektuota ir nepastatyta Naujamiesčio bažnyčia Panevėžio rajone (Čeburlėnas, Jankevičienė 1994).

Istorizmo architektūra Lietuvoje nebuvo išsamiai nagrinėta, ilgą laiką ji apskritai buvo vertinama neigiamai, kaip meninės vertės neturintis palikimas. Bene naujausius tyrimus šiuo klausimu atlikusi ir publikavusi prof. N. Lukšionytė-Tolvaišienė pastebėjo, kad šios krypties vertingiausi pastatai ir projektai buvo kuriami Vilniuje³

² Straipsnyje naudojamas N. Lukšionytės-Tolvaišienės pasiūlytas ir įteisintas terminas „istorizmas“, kaip apibendrinantis visus XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios architektūros kryptis ir orientuotas į praeities stilius. Sąvoka pirmą kartą pavartota monografijoje „Vilniaus architektūra“ 1985 m.

³ Naujausia autorės monografija Vilniaus istorizmo architektūros tema – „Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje“ (2000a).

ir Kaune. Tai aprėpia sakralinę dvarų sodybų architektūrą, kurioje reiškėsi užsienio autoriai (J. Huss, F. A. Stuler, E. Andrė ir kt.) (Lukšionytė-Tolvaišienė 2000b).

Dėl istorinių aplinkybių dauguma statybų Lietuvoje pradėta vykdyti tik XIX a. antroje pusėje. Iki to laiko miestai plėtojosi vangiai, nes natūralią raidą lėtino Lietuvos įtraukimas į socialiai ir ekonomiškai atsiliekančios Rusijos sudėtį. Maždaug iki 1870 m. dažniausiai vyko esamų pastatų pritaikymas naujai paskirčiai, originalių projektų vykdyta nedaug, ryškesnių neįgyvendintų – taip pat buvo nedaug.

Modernas, kaip naujas, laisvas, jaunas, aiškiau suprantamas ir pripažintas architektūros stilius, tyrinėtas nuodugniau, jam tenka didesnės šiuolaikinių tyrėjų simpatijos ir didesnis mokslinių darbų skaičius. Lietuvos politinė situacija nesudarė sąlygų natūraliam modernio plitimui – čia jis atėjo daugiausia per Rusiją, įtakos turėjo Lenkijos sklaidos židiniai. Pavieniai šios tautos autoriai yra tiesiogiai prisidėję prie moderniško šalies įvaizdžio kūrimo (Cz. Przybicki, S. Witkiewicz, K. Jankowski, F. Lilpop). Taigi, XX a. pradžioje Vilniuje dažniausiai kūrė Lietuvoje gyvenę lenkai arba lietuviai architektai (Lukšionytė-Tolvaišienė 2000b).

Svarbus momentas, atėjęs kartu su Rusijos okupacija, tai griežtesnis statybos tvarkos reglamentavimas, o vėliau ir statybos skyrių suformavimas 1863 m. Tokia pertvarka turėjo sudaryti ir palankesnes sąlygas nerealizuotiems projektams išsaugoti bei archyvuoti. Didelį indėlį šiuo klausimu XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje atliko Vilniaus miesto valdybos statybos skyrius ir Žemės banko kreditorių turtinės bylos (Lukšionytė-Tolvaišienė 2000b).

Keletas šio laikmečio neįgyvendintos architektūros pavyzdžių: N. Čagino cirko pastatas Vilniuje (XIX a. pab.), U. Golinevičiaus Šv. Kazimiero bažnyčia Kamajuose (1891–1892), A. Vivulskio Jėzaus širdies bažnyčia Vilniuje (1907–1919) (2, 3 pav.), V. M. Andropovo Mergaičių gimnazija Vilniuje (1913).

Nuo XIX a. vidurio iki XX a. pradžios Lietuvos socialinis, kultūrinis ir ekonominis gyvenimas buvo tiesiogiai susietas su Rusija, kaimynine Lenkija ir Latvija. Architektūrinės kryptys stipriausiai sklido iš Peterburgo, Varšuvos ir Rygos architektūros mokyklų, kurių meninį požiūrį formavo Vakarų ir Šiaurės Europos meistrų – O. Wagner, H. Van de Velde, I. Hoffmann ir kitų architektų darbai (Baltranas 1999). Juk beveik visą carizmo laikotarpį, pradedant XVIII a. pabaiga ir baigiant XX a. pradžia, Lietuvoje nebuvo nė vienos aukštosios ar aukštesniosios architektūros mokyklos, rengusios profesionalius architektus.

1918–1940 m. periodu tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo geriausios sąlygos natūraliai lietuvių architektūros raidai susiklostė Kaune, nes Vilnius nuo 1919 iki 1939 metų buvo okupuotas Lenkijos. Kaune buvo sutelktas

2 pav. Šv. Jėzaus širdies bažnyčios piešinys (arch. A. Vivulskis), Vilnius, 1907–1915 m.

Fig. 2. Church of The Sacred Heart of Jesus, drawing, arch A. Vivulskis, Vilnius, 1907–1915

3 pav. Šv. Jėzaus širdies bažnyčia (arch. A. Vivulskis), Vilnius, 1960 m. nuotrauka

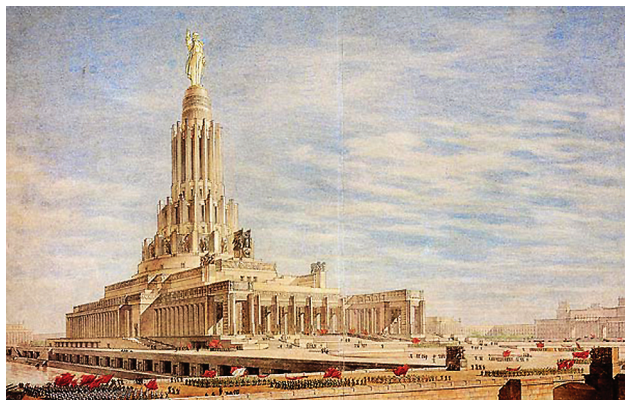
Fig. 3. Church of The Sacred Heart of Jesus, arch A. Vivulskis, Vilnius, Picture of the year 1960

visas su naujomis statybomis susijęs potencialas. Miestas tapo tarpukario architektūros koncentracijos lopšiu – architektūros, kurią formavo užsienio aukštosiose mokyklose išsimokslinę architektai.

Tarpukario laikotarpis pasaulyje – tai Le Corbusier, A. Perret, W. Gropius, L. Mies van der Rohe ir kitų architektų iškilimo ir populiarumo metai, kurių kiekvienas turėjo bent po kelis nerealizuotus darbus.

„Naujoji architektūra“ nebuvo dominuojanti kryptis: tebebuvo kuriama istorizmo, regionalizmo, „art deco“ maniera. Kiekvienoje šalyje architektūros tendencijos priklausė nuo atvirumo, tradicijų, valdžios orientyrų, sociokultūrinio progreso, ir atvirkščiai – stagnacijos lygio. Tuo pačiu periodu be modernizmui būdingų projektų, pasižyminčių

nuosaikumu ir santūrumu, buvo suprojektuota ir ambicingesnių, didelio mastelio, pompastiškų pastatų. Pastarųjų ypač daug buvo sukurta didžiosiose valstybėse diktatorėse: tuometinėje Sovietų Rusijoje (4 pav.), Vokietijoje, Italijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – JAV). Šie pastatai turėjo reikšti valdžios didybę, galią, nepalaužiamumą. Kitaip tariant, tarp neįgyvendintų projektų buvo nemažas skaičius totalitarinės architektūros pavyzdžių.

4 pav. Sovietų rūmai (arch. B. Iofan ir kiti), Maskva, 1934 m.

Fig. 4. The House of Soviets, arch B. Iofan and others, Maskva, the year 1934

Architektūra atspindėjo tuometinių santvarkų neigiamumą, kompleksus ir siekius juos užmaskuoti, nors turėjo atrodyti priešingai. Daugelyje vakarų šaltinių apskritai laikomasi nuomonės, kad „ideologinių priešų“ menas yra prastas – ypač tokiais laikomi socializmo, fašizmo santvarkų reprezentacinės architektūros objektai (Buivydas 2006).

Tiek įgyvendintų, tiek neįgyvendintų pastatų projektų nemaža dalis buvo kuriama istoristiniu stiliumi. Kaip minėta, tuo pačiu metu architektūros pasaulį buvo užvaldęs ir modernizmas, kuris tuo laiku tik stiprėjo, tačiau nuosaikių, paprastų formų ir konstrukcijų pastatams įgyvendinti pasitaikydavo kur kas mažiau kliūčių nei betoninių gigantų statybai.

Panaši situacija susiklostė JAV: paraleliai su modernizmo kryptimis buvo kuriami projektai, pasižymintys perdėtu masteliu, pretenzingomis futuristinėmis formomis, nepagrįstais dydžiais, tačiau su valdžios manija tai turėjo nedaug bendro. Gigantiški projektai išreiškė amerikiečių tautai būdingą didžiavimąsi savo galybe, praeitimi, vertybėmis. Visa tai galima pavadinti užsitęsusio romantizmo atspindžiu architektūroje arba priešingai – siekiu pranokti dabartį „ateities architektūra“.

Sovietų Rusijoje, be istoristinių pastatų, 1920–1930 m. etapas buvo turtingas vadinamųjų konstruktyvistų grupių projektų. Dėl laiko, sąnaudų ir politinių pokyčių jie nebuvo pastatyti, tačiau kai kurių architektų idėjos darė didžiulį

lės įtakos architektūros raidai ir už šalies ribų (V. Tatlin, K. Melnikov (5 pav.), A. Vesnin ir kt.).

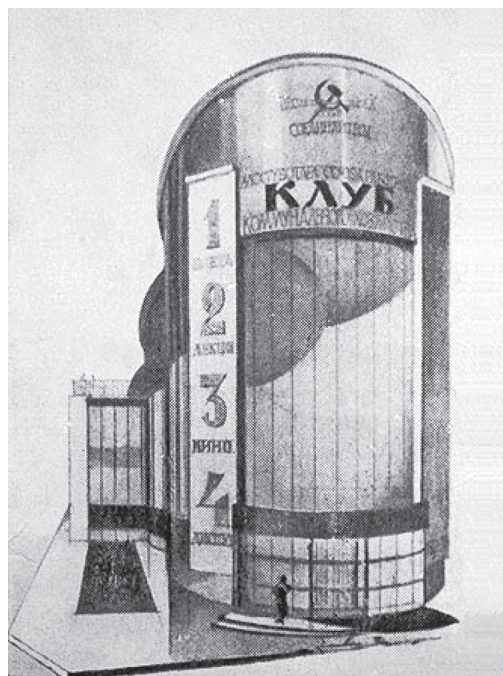
XX a. pradžioje jau buvo neblogai išvystytas žinias-klaides tinklas ir ypač per specializuotą spaudą neįgyvendinti projektai vėliau pasiekdavo savo auditoriją. Tai skatino visuomenės reakcijas, diskusijas, aktyvumą, o kartu kėlė ir neįgyvendintos architektūros aktualumą.

Specializuotos spaudos užuomazgų, susijusių su architektūros ir statybų aktualijomis, būta ir Lietuvoje. Tiesa, dėl permainingos politinės situacijos leidiniai buvo leidžiami epizodiškai, trumpą laiką. Nepriklausomybės laikotarpiu 1922–192 m. yra išėjo penki „Statybos menas ir technika“ numeriai, kuriuose puikiai išreiškiamos tuometinės aktualijos: tragiški karo padariniai, siekis kuo greičiau atstatyti nuniokotus miestus, kelti specialistų kvalifikaciją ir pan.

Lietuva buvo nualinta carizmo epochos priespaudos, Pirmojo pasaulinio karo, neturėjo istorinės sostinės – Vilniaus. Siekiai atsigauti buvo dideli, o galimybės – ribotos. Per dvidešimtį laikinosios sostinės metų Kaunas tapo moderniu europietišku miestu. Jame buvo matoma daugelis to meto Europos architektūroje gyvavusių stilių, krypčių ir srovių, o modernizmas atsiskleidė ypatinga branda.

Iš svečių šalių grįžo architektas F. Vizbaras, K. Reisonas, R. Staikūnas; nuo 1919 m. Lietuvoje dirbo V. Dubeneckis, 1921 m. atvyko M. Songaila (Kančienė, Minkevičius 1993).

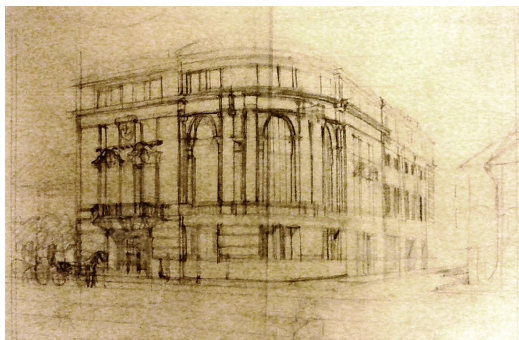
Neįgyvendintų to laikmečio projektų būta daug. Išvardysime kelis: istoristinis V. Dubeneckio Pramonės

5 pav. Zujevo klubas, arch. K. Melnikov, Maskva, 1927 m.

Fig. 5. Zuev club, arch. K. Melnikov, Moscow, the year 1927

ir prekybos bankas Šiauliuose (1922) (6 pav.), romantiška K. Reisono Prisikėlimo bažnyčia Kaune (1929) (7 pav.), ankstyvu modernizmu pulsuojanti V. Lansbergio-Žemkalnio M. Pečkauskaitės gimnazija Kaune (1934), prozektoriumas Kaune (1939), elektros stotis Rėkyvoje (1938), konservatorija Kaune (1938); klasikines formas atkartojantis istoristinis L. Rito daugiabutis Laisvės alėjoje (1933); funkcionalūs ir nuosaikūs B. Elsbergo suprojektuoti miesto savivaldybės ugniagesių namai Telšiuose (1940);

6 pav. Pramonės ir prekybos bankas, arch. V. Dubeneckis, Šiauliai, 1922 m.

Fig. 6. Industry and Trade Bank, arch. V. Dubeneckis, Kaunas city, the year 1922

7 pav. Prisikėlimo bažnyčia, arch. K. Reisonas, Kaunas, 1930 m.

Fig. 7. Church of The Resurrection, arch. K. Reisonas, Kaunas, the year 1930

B. Moldavskio eklektiškos architektūros elektros stoties priestatas Kaune (1940) ir kiti.

Architektūrą tarp dviejų Pasaulinių karų galime vertinti ne tik iš nūdienos pozicijų. Į tuometinę situaciją įsigilinti padeda išlikę specializuoti periodiniai leidiniai, menotyros veikalai. Tad kur kas lengviau apibendrinti ir šio laikotarpio nepastatytų projektų spektrą.

Tarpukaris – vienas reikšmingiausių Lietuvos architektūros istorijos tarpsnių, ieškojimų ir didelių laimėjimų metas. Lietuvoje reiškėsi visas spektras pasaulyje vyravusių stilių ir krypčių, kurios čia įgavo savitą atspalvį. Tai ir atsispindi architektūroje – įgyvendintoje ir nerealizuotoje.

Pastarojoje galima išvėgti tas pačias raidos tendencijas: kuo toliau atsitraukiama nuo amžių sandūros, tuo mažiau pasitaiko istoristinio stiliaus pastatų, tuo labiau artėjama prie naujosios krypties – modernizmo.

Aukšto meninio lygio Kauno tarpukario architektūra tapo tolesnės Lietuvos architektūros plėtros pagrindu ir vertingu palikimu, nors jai plėtotis sąlygos nebuvo palankios.

Nerealizuoti projektai Lietuvoje sovietiniu periodu: 1940–1990 m.

1945 m. baigėsi Antrasis pasaulinis karas ir kurį laiką visuotinėje architektūroje svarbiausias tikslas buvo karo žaizdų gydymas. Tačiau kartu su nuostoliais pokario periodas atnešė ir iki tol neregėtų technologinių novacijų – tai atvėrė naujas galimybes architektams ir inžinieriams. Išvystytas karinės pramonės gamybos mechanizmas dabar galėjo būti naudingas statyboms. Visa tai lėmė greitai surenkamų pastatų konstrukcijų atsiradimą ir populiarumą.

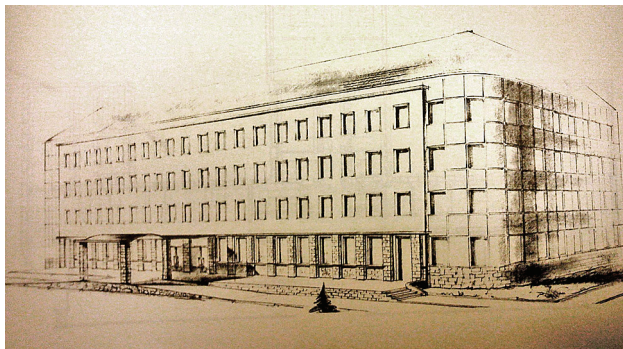
Greitas ir masiškas naujų pastatų poreikis lėmė ir pačios architektūros paprastėjimą, tačiau tai, kas paprasta, dažnai pigiau ir lengviau įgyvendinama. Gerėjant ekonominei situacijai, šalims kylant iš karo pelenų, vis mažiau architektūros darbų turėjo likti tik architektų brėžiniuose.

Sovietų Sąjungai vadovavo J. Stalinas, šalį slėgė totalitarinis režimas. Visi kiti stiliai architektūroje, išskyrus istoristinį (kurį kai kurie autoriai vadina tiesiog stalinistiniu arba socrealistiniu), buvo neigiami. Tik po diktatoriaus mirties 1953 m. Sovietų Sąjunga tapo kiek atviresnė pasauliui ir pasaulis – jai, tačiau geležinė uždanga nepakilo iki pat 1990 m.

Tuo metu, kai Vakarai mėgavosi laisve kurti naująją architektūrą, Lietuvos projektuotojų lentynose sovietinės okupacijos metais susikaupė šūsnys nerealizuotų projektų. Priežasčių, kaip ir visais laikais, buvo kelios, tačiau šiuo laikotarpiu kai kurios jų ėmė vyrauti: tai ir lėšų trūkumas, ir ideologinis netinkamumas, ir autoriaus neįtikimas valdžios institucijoms. Taigi, 1940–1990 m. dėl vieno ar kitų aplinkybių liko didelė masė nepanaudoto kultūrinio kapitalo.

Iš daugybės neįkūnytų idėjų, žinoma, būta ir itin vertingų meniniu atžvilgiu, drąsiomis paieškomis, pranašių novatoriškumu ir netikėtumu projektų.

1940 m. dar alsavo Nepriklausomybės laikotarpio dvasia, daug kas dar vyko inertiškai, taigi, tebesitęsė ir iki tol susiklosčiusi architektūros tradicija. Tai patvirtina šis projektas – *Universiteto akių ir ausų klinika Kaune*, arch. A. Mošinskis, 1941 m. (8 pav.). 1929–1930 metais V. Landsbergio-Žemkalnio suprojektuota Lietuvos universiteto akių, ausų, nosies ir gerklės klinika 1939 metais buvo paversta Karo ligonine, tad buvo tikimasi pastatyti naują pastatą šiai specializuotai klinikai įkurdinti.

8 pav. Universiteto akių ir ausų klinika, arch. A. Mošinskis, Kaunas, 1941 m.

Fig. 8. University Clinic of the eyes and ears, arch. A. Mošinskis, Kaunas, the year 1941

Naujoji universiteto akių ir ausų ligoninė turėjo būti keturių aukštų, simetriško plano, susidedanti iš pagrindinio pailgo stačiakampio korpuso su trimis rizalitais iš kiemo pusės. Kaip buvo įprasta, centrinis rizalitas pirmame aukšte suprojektuotas dvigubai ilgesnis. Pagrindinis įėjimas į pastatą komponuojamas fasado ir plano centre (Baužienė 2000).

Ligoninės išorė išreiškia „naujojo stiliaus“ gaires: ritmiškumas, horizontalumas, paprastumas. Visą pastatą juosia rustuotas cokolis, ilgojo korpuso fasadą paryškina nedidelė iškyša, viršuje akcentuojama horizontalia trauka. Pagrindiniame fasade išsiskiria pirmasis aukštas, kurio sienos rustuotos, o tarplangius pabrėžia piliastrai. Gatvės fasade akcentuojamas pagrindinis įėjimas, dengtas gaubtu stogeliu, paremtu keturiomis kolonomis.

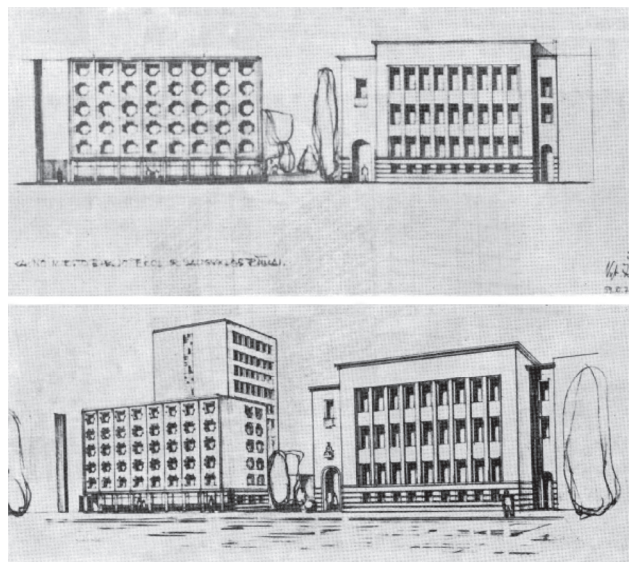
Po mėnesio Lietuvą užklupęs karas savaip pakoregavo A. Mošinskio projekto likimą – jis liko neįgyvendintas. Po karo dar keliolika metų padedant architektams iš Rusijos ir pasitelkiant jų tipinius projektus vyko nunio-koto krašto atstatymo darbai. Tačiau kartu – stalinistinis režimas, politinės represijos ir neramumai bei valdžios propaguojama neoklasicistinė architektūra. Kaip minėta, situacija pasikeitė po Stalino mirties, kai architektai galėjo šiek tiek lengviau atsikvėpti. Visgi labiausiai orientuotasi

į greitą gyvenamosios paskirties, pramonės objektų plėtrą. Šiuo laikotarpiu brendo ir stiprėjo nauja Lietuvos architektų karta.

1959 m. iš Australijos repatrijo V. Landsbergis-Žemkalnis ir aktyviai ėmėsi architektūrinės veiklos. Pirmasis didelio masto darbas – tai neįgyvendintas *Kauno centrinės viešosios bibliotekos saugyklos projektas*, 1959 m. (9 pav.)

Saugykla turėjo stovėti greta bibliotekos, esančios centriniam naujamiesčio rajone, itin reprezentacinėje vietoje – Donelaičio ir Lydos g. susikirtimo vietoje. Buvo numatytas masyvus dviejų tūrių „T“ raidės plano pastatas. Dviejų tūrių – saugyklos ir administracinių bei klientų aptarnavimo patalpų – erdvinė kompozicija padėjo išlaikyti susiklosčiusį neaukštą Donelaičio gatvės užstatymą.

Šešiaaukščio saugyklos korpuso fasadai – aiškūs ir lygūs, tik tarplangiai suskaidyti vertikaliomis juostomis. Saugyklos langai buvo neįprastos, nusklembtais kampais kvadrato formos. Susidarė įdomus aštuonkampių ir šešiakampių langų ritmas. Dėl savitos langų formos, jų modifikacijos ir išdėstymo pastato fasadai atrodė išraiškingesni. „Taupiai, santūriai saugyklos kompozicijai užteko vienut vieno originalaus, meistriškai panaudoto langų motyvo, kad ji peršoktų pavojaingas vidutinybės pakopas ir rastųsi nauja meninė kokybė, bylojanti modernia, šiuolaikiška, bet kartu lietuviška kalba. Atrodytų, paprasta, bet tai padaryti yra labai sunku. <...> Panašios apimties ir kompozicinės struktūros naujų visuomeninių pastatų kompleksų nebuvo ir visoje Lietuvoje. Projekto autorius čia tarė naują žodį, pademonstravo brandų talentą ir naujos vakarietiškos architektūros avangardinę dvasią, nuo kurios ilgus metus

9 pav. Kauno miesto bibliotekos ir saugyklos rūmai, arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, Kaunas, 1959 m.

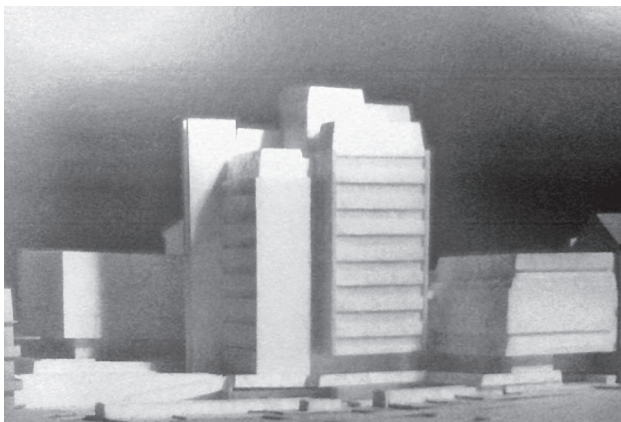
Fig. 9. The chamber of Kaunas city library and repository, arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, Kaunas, the year 1959

buvo visiškai atskirti Lietuvos architektai ir visuomenė“ (Kančienė, Minkevičius 1993).

Sovietiniai metai V. Landsbergiui-Žemkalniui buvo nerealizuotų idėjų, negimusių projektų laikotarpis – tai ir poilsio namai „Ungurys“ su gamybiniu pastatu Neringoje (1962), ir prekybinis-administracinis pastatas Kauno senamiestyje (1962), ir Čiurlionio muziejaus priestatas (1963), ir gamtos tyrimų stotis Telšių rajone (1966) bei kt. V. Landsbergis-Žemkalnis stengėsi neatsilikti nuo Vakarų Europos architektūros kultūros, o Lietuvos sąlygomis panaudoti pozityviausius jos bruožus. Dirbdamas užsienyje (Vakarų Vokietijoje ir Australijoje), jis tiesiogiai susidūrė su tenykšte projektavimo mokykla, naujomis socialinėmis, techninėmis, estetinėmis tendencijomis – tai matyti iš neįgyvendintų sumanymų.

Jau subrendusi jaunesnė pokario Lietuvos išsimokslinusių architektų karta pradėjo gauti didesnius valstybinius užsakymus – tai A. ir V. Nasvyčiai, V. Brėdikis, E. Čekanauskas, J. Šeibokas ir kiti. Neretai pasitaikydavo, kad statybos arba tęsėsi neadekvačiai ilgą laiką, arba buvo pradedamos ir nebaigiamos, arba tiesiog neprasidėdavo. Pavyzdžiui, jau užbaigto projekto galėjo nepatvirtinti „techtaryba“, architektūrinė taryba arba būdavo neskiriama finansavimo – tai pasitaikydavo dažniausiai, taip atsitiko ir su J. Šeiboko projektuotu *Pašalpų ir pensijų skaičiavimo centru Vilniuje, 1974 m.* pagal Socialinio aprūpinimo ministerijos užsakymą (10 pav.)

Kompleksas turėjo išaugti J. Basanavičiaus ir Vingrių gatvių sankirtoje. Projektuodamas ir tada, ir vėliau, architektas itin skyrė dėmesio urbanistinei vietovės situacijai, analizavo jos ypatumus. Žaidžiant skirtingais pastatų tūriais ir žemės paviršiaus lygiais buvo kuriamas pusiau uždaras kiemas, viešoji erdvė – kurdoneras. Terasavimą lėmė šlaitas, kurio aukštis sklype skyrėsi apie 7 m. Taigi, mažasis

10 pav. PPSC maketas, arch. J. Šeibokas, Vilnius, 1974 m.

Fig. 10. The Center of Pensions and Social Allowances, model, arch. J. Šeibokas, Vilnius, the year 1974

korpusas, blokuojamas prie senos struktūros, jungėsi su didžiuoju korpusu keliaaukštėmis terasomis.

Fasadų brėžiniuose dominuoja vertikalės, tiksliai J. Basanavičiaus g. jie suskirstyti horizontaliomis ritmiškai išdėstytomis langų juostomis.

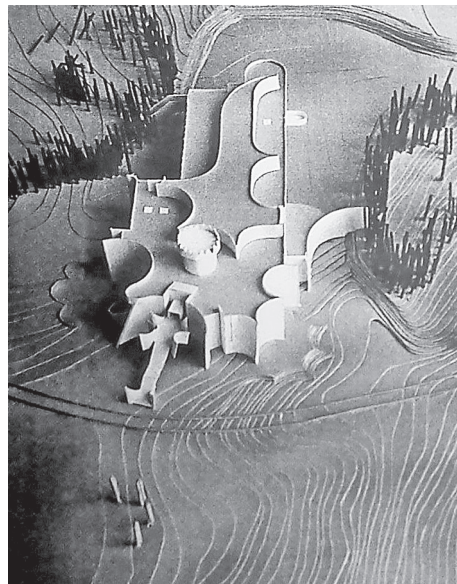
Išraiškingu ir įdomiu organiškojo vėlyvojo modernizmo ir simbolizmo pavyzdžiu Lietuvoje galėjo tapti *Profilaktoriumas Bijotėje, Šiaulių rajone, arch. A. Dineika, 1985 m.* (11 pav.). Pastatas buvo pradėtas statyti, tačiau rezultatas sunkiai primena originalų projektą.

Gydymo įstaiga buvo projektuojama saugotinoje teritorijoje, tad architektas sutelkė visas pastangas ir išmone, idant surastų konkrečioje vietoje prigysiančią vaizdinę formą. A. Dineika tarsi ignoravo finansinių ar techninių galimybių ribas ir kūrė architektūrinę viziją, naują aplinkos ir pastato sambūvį.

Statinio prototipas – trykštančio vandens purslai – pasirinkti atsižvelgiant į suniokotą reljefą – buvusį karjerą.

Techninės ir medžiagų pasiūlos galimybės 1985 m. buvo menkos, tačiau numatoma statyba suteikė vilties ir meninių ambicijų. Architektas, reaguodamas į gamtinę aplinką, sukūrė terasų ir vingių apsuptą organizmą.

Funkciškai reikalingos patalpos ir technologinė schema formavo dviejų aukštų pailgą tūrį. Vienoje pastato dalyje turėjo būti vestibulio ir administracinės patalpos, kitoje – gydyklų dalis. Pilonais paremtos sienos sudarė plastišką tūrio kevalą, turėjusį laikyti gelžbetoninių sijų monolitinę perdangą. Tūrį vainikavo savotiška stiklinė karūna. Pro cilindro langus šviesa turėjo skliti per visus aukštus, apšviesdama vestibulių erdves. Lenktos pastato

11 pav. Profilaktoriumas Bijotėje, maketas, arch. A. Dineika, Šiaulių raj., 1985 m.

Fig. 11. The preventoria in Bijotė, model, arch. A. Dineika, Šiauliai region, the year 1985

šoninių langų formos turėjo talkinti kompozicinei plastikos dinamikai. Pastato išorės apdailai buvo numatyta naudoti dekoratyvinį tinką (Ercmonaitė 2001).

Nors 1986 m. pastato statyba buvo pradėta, tačiau visuomenė išvydo ne tai, ką buvo sumanęs jo autorius. Tai – ne tas pats, kai pastato statyba apskritai neprasideda, o gražūs užmojai lieka tik popieriuje. Šiuo atveju tai turėjo būti kur kas didesnė nuoskauda architektui. Statybos procese padaryti savavališki pakeitimai, ne iki galo kokybiškai atlikti darbai pamažu ėmė bjaurėti subtilios architektūros kūrinį – jis virto pirminės idėjos vaiduokliu.

1985–1989 m. – „perestroikos“ periodas, kai atsirado dar daugiau priežasčių projektams neįgyvendinti. *Energetikų sveikatingumo, kultūros ir sporto kompleksas Vilniuje (1989 m.)* – arch. J. Anuškevičiaus nerealizuotas kūrybinis darbas (12 pav.). Dar 1983 m. šioje vietoje – netoli „Žaliojo“ tilto per Nerį – architektas suprojektavo futuristinių formų alaus barą – restoraną, kuris ir turėjo būti performuotas į kultūros ir sporto centrą. Kaip ir dera profesionalui, J. Anuškevičius stengėsi atsižvelgti į esamą reljefą ir urbanistinę situaciją. Tai būtų buvęs vienas iš vadinamųjų „multifunkcinės“ paskirties pastatų, kuriame susitelkia kultūra, edukacija, sportas, pramogos, poilsis ir komercija.

Sklypas buvo skaidomas atsižvelgiant į funkcines zonas, formuojamas vidinis ryšių tinklas – pėsčiųjų takai. Patekimas į teritoriją planuotas iš visų pagrindinių iki tol buvusių judėjimo krypčių, iš kelių aukščių – siekta užtikrinti maksimalų komunikacijos komforto lygį.

Viena iš projekto sąlygų – esamą administracinį pastatą po rekonstrukcijos darniai sujungti su naująja dalimi. Tad projekto autorius ištiklintomis galerijomis sujungė naujos architektūrinės išraiškos priestatą ir esamą administracinį

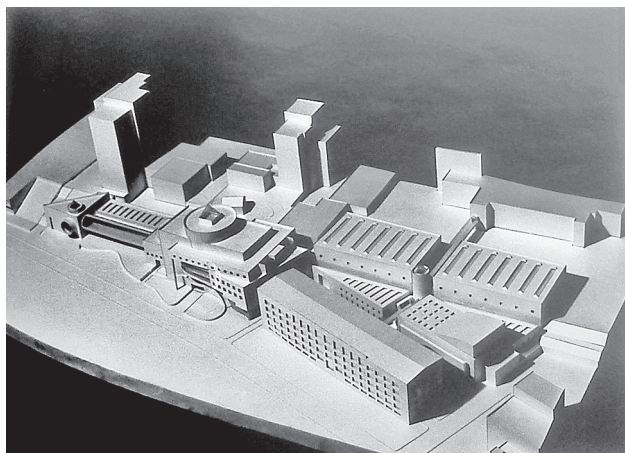
pastatą. Atsirado du stambūs blokai, simetrišku principu sąveikaujantys su trečiuoju – esamu – elementu. Pastato dominantė – kultūros zonos blokas, kelių geometrinių tūrių susikirtimo erdvinė kompozicija (Ibėnienė 2001).

Gana sudėtingai suvokiamos struktūros dinamiškas kompleksas būtų tikrai išsiskyręs iš aplinkos „judria“ post-modernistine prigimtimi. Visa komplekso kompozicija tam laikmečiui kiek netikėtais sprendimais asocijuojasi su simbolišku mechanizmu – architektas sąmoningai siekė pabrėžti techninį pasato pobūdį.

Projektas liko nerealizuotas – 1990 m. blokados metu tokio masto pastato tiesiog nebūtų buvę įmanoma kokybiškai įgyvendinti.

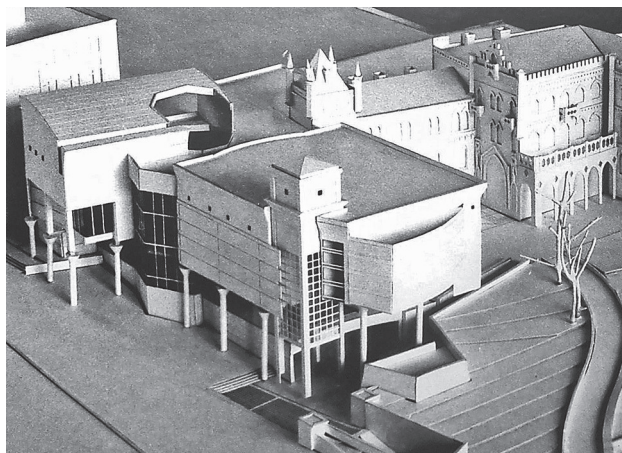
1940–1990 m. laikotarpio nerealizuotos architektūros raida yra tokia pat iškalbinga, kaip ir įgyvendintos architektūros kronika. Neįgyvendintų projektų – daug, ir didelė dalis tikrai verti nuodugnesnių studijų (restoranas „Gedimino sapnas“, arch. J. Makariūnas, Vilnius, 1970–1980; prekybos ir kultūros centras Lazdynuose, arch. Č. Mazūras, Vilnius, 1975; Rusų dramos teatro rekonstrukcija, arch. J. Januškevičius, A. Šarakauskas ir kt., Vilnius, 1983–1993; kino lektoriumo rūmai, arch. L. Merkinas ir S. Šarkinas, Vilnius, 1985 (13 pav.); Jaunųjų technikų stoties prietatas, arch. A. Černiauskas, Šiauliai, 1987; viešbučio „Gintaras“ rekonstrukcija ir prietatas, arch. A. Vyšniūnas, L. Vaitys, Vilnius, 1989 ir kiti).

Apžvelgus keletą šio laikmečio projektų matyti, kad jie įkvėpti pasaulinių architektūros tendencijų. Žinoma, kūrybos laisvę daugeliu atvejų ribojo kuklios finansinės ir technologinės galimybės, tačiau, nors Lietuva ir įėjo į Sovietų Sąjungos sudėtį, situacija čia kūrėjams buvo palankesnė nei pačioje Rusijoje (ypač XX a. 5–6 dešimtmečiuose).

12 pav. Energetikų sveikatingumo, kultūros ir sporto kompleksas, maketas, arch. J. Anuškevičius, Vilnius, 1989 m.

Fig. 12. The Wellness, Culture And Sports Complex Of The Spetialists Of Energetics, arch. J. Anuškevičius, Vilnius, the year 1989

13 pav. Kino lektoriumo rūmai, maketas, arch. L. Merkinas ir S. Šarkinas, Vilnius, 1985 m.

Fig. 13. Chamber of Cinema Lyceum, arch. L. Merkinas and S. Šarkinas, Vilnius, the year 1985

Analizuojamu periodu kūrė tiek vyresni architektai, tiek pokario Lietuvoje mokslus baigę specialistai. Po karo iš TSRS atvykę architektai faktiškai visiškai užleido pozicijas vietiniam potencialui. Šviežumo ir vakarietiškos dvasios mūsų architektų darbams įkvėpdavo nelegaliais būdais gaunami užsieninio leidiniai arba retos išvykos į svečias šalis. Pagal galimybes daugeliu atvejų optimaliai brandūs projektai rodo, kad net ir sunkiu to meto sociokultūriniu etapu Lietuva sugebėjo išugdyti tikrus architektūros profesionalus.

Visgi galima konstatuoti, kad architektūros istorijoje svarbiausia buvo tai, kas joje vyko, o ne tai, kas nebuvo realizuota. Juk „talentingo, kūrybingo žmogaus intelektas, įtemptas darbas, minties energija, net ir nerealizuoti projektai nepranyksta, nenuėina niekais. Jie lieka kaip sutelktos minties blyksniai, Lietuvos architektūros istorijos, kūrybinės sąmonės raidos ir pasipriešinimo sunkiai, nedėkingai epochai dokumentai“ (Kančienė, Minkevičius 1993).

Išvados

1. Neįgyvendintos architektūros raida – tai laikmečio architektūros ir istorijos veidrodys. Nerealizuoti projektai parodo ne tik tai, kas galėjo įvykti architektūros istorijoje, bet ir tai, kas joje vyko tam tikru laikotarpiu, o neretai ir pralenkdavo jį savo idėjomis, užmojais, nes dažnai buvo naudojami drąsūs sprendimai, nesibaiminant konstrukcinių iššūkių, ekonominių apribojimų ar užsakovo skonio ypatumų. Visa tai neretai ir tapdavo kūrinių žlugimo priežastimis.
2. Sovietinis periodas (1940–1990) buvo itin gausus žlugusių projektų. Jų mastus daugiausia lėmė nuvilnijęs Antrasis pasaulinis karas ir jo nulemta sociopolitinė situacija, nepalanki valdžios politika architektūros kokybės ir meninės vertės kėlimo bei realizavimo klausimu. Skirtingi pagal prigimtį, meninę raišką, stilių neįgyvendinti projektai, dažniausiai būdavo brėžinių ar maketų pavidalo, vaizdžiai iliustruoja laikmečio architektūros veidą.
3. Neįgyvendintų projektų skaičius – mažėjantis arba didėjantis – atitinkamai rodo šalies gerovės, augimo lygį, žymi nuosmukio ir pakilimo laikotarpius istorijoje, ar tai būtų politinė, ar ekonominė suirutė, ar klestėjimo laikmetis.
4. Aktualizuojant nerealizuotą architektūrą didelį vaidmenį atliko ne tik archyvavimo sistema, bet ir žiniasklaida, profesinė spauda, kurios plitimas suintensyvėjo tarpukario laikotarpiu. Neįgyvendinta architektūra istoriškai gali būti tiek pat įtakinga, kiek ir realizuota, jei ji yra publikuojama ir plačiai skleidžiama. Tokiu būdu ji gali pasiekti daug didesnę auditoriją.

Literatūra

- Baltranas, D. 1999. Vilniaus modernio architektūros raidos ir stilistinių tendencijų bendriausieji bruožai, *Archiforma* 4: 87.
- Baužienė, M. 1998. *Lietuvos modernio pastatai*. Vilnius: Savastis. 7 p.
- Baužienė, M. 2000. Universiteto akių ir ausų klinika. Kaunas, *Archiforma* 3: 84.
- Buivydas, R. 2006. *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. Vilnius: Ex Arte. 19 p.
- Čeburlėnas, K.; Jankevičienė, A. (red.). 1994. *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*. II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 319 p.
- Ercmonaitė, A. 2001. Profilaktoriumas Bijotėje. Šiaulių rajonas, *Archiforma* 3: 85.
- Ibėnienė, I. 2001. Energetikų sveikatingumo, kultūros ir sporto kompleksas Žvejų gatvėje. Vilnius, *Archiforma* 2: 81.
- Kančienė, J.; Minkevičius, J. 1993. *Architektas Vytautas Landsbergis-Zemkalnis*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 16, 60 p.
- Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2000a. *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*. Vilnius: VDA leidykla. 8 p.
- Lukšionytė-Tolvaišienė, N. (red.). 2000b. *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.* III. Vilnius: Savastis. 5 p.
- Sky, A.; Stone, M. 1976. *Unbuilt America*. McGraw-Hill Book Company. 7, 8 p.

UNREALIZED ARCHITECTURAL PROJECTS IN LITHUANIA: HISTORICAL DEVELOPMENT

I. Gudelytė

Abstract

The “unrealized architectural projects” are the building projects, carried out under the specific design task and intended to be built in a particular place (site), though, for certain reasons and circumstances, have never been constructed. However, up to the present day, the topic of the “unbuilt” has been analyzed just episodically in literature and sources. The article touches upon the historical development of unrealized architectural works, as well as their artistic value and role within various historical periods of Lithuanian architecture. One of the chapters briefly reviews the relevance and development of unrealized projects during the period since Czarist Russian occupation (1795) to the restoration of Lithuanian independence (1990). Furthermore, the deeper analysis of the Soviet period (1940–1990) “dead” architecture is presented. While exploring “the unrealized”, attention has been also paid to what was actually built, therefore the prevailing architectural styles, tendencies and examples of the corresponding decade (in Lithuania and worldwide) have been studied.

Keywords: unrealized project, unrealized architecture, historical development, the period of Czarist Russian occupation, interwar period, Soviet Union, Classicism, Historism, the Style of Modern, Modernism.